

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 930.1/2:378(477)«18/19»

DOI: 10.31651/2076-5908-2022-2-75-83

ЛЕВИЦЬКА Надія Миколаївна,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5226-8637>
e-mail: nadejda_ist@ukr.net

ПРОФІЛЬ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ У ЗАГАЛЬНОМУ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОМУ ПОРТРЕТІ СУСПІЛЬСТВА (XIX – початок XX ст.)

Проаналізовано історичний процес складання вищої гуманітарної освіти як окремої царини освітнього простору, головні тенденції її розвитку в плінні історичних подій, особливості їх вияву у вишах України та роль гуманітарної освіти як окремого чинника впливу на суспільно-політичне, культурно-освітнє та національно-духовне життя українського суспільства у другій половині XIX – початку XX ст.

Ключові слова: гуманітарна освіта, університет, професор, доцент, студент, соціально-історичний портрет, царат.

Вступ. Гуманітарна освіта є ефективним засобом, за допомогою якого формуються цінності та отримуються знання, що забезпечують молоді ефективну життєдіяльність. Освіта і суспільство утворюють єдину функціональну систему. На сфері освіти позначаються будь-які проблеми, з якими стикається суспільство. Гуманітарна освіта покликана навчити студентську молодь теоретично всебічно мислити, працювати над власним професійним та інтелектуальним самовдосконаленням. Очевидно, потенціал гуманітарної освіти може максимально сприяти соціалізації людини, її оптимальній адаптації до життя в суспільстві у відповідності з вимогами європейського вибору і завдань реалізації національної освітньої програми. Необхідність розширення гуманітарної освіти зумовлена актуальними потребами навчання і виховання молоді. На наш погляд, мета гуманітарної освіти, як і будь-якої освітньої системи, полягає у формуванні такого практичного світогляду людини, який би оптимально поєднував її професійну діяльність із загальними цивілізаційними цінностями в фундаменті цієї системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гуманітарної освіти, її історії, ролі, значення побіжно розглянуто у працях дослідників Г. Самойленка та О. Самойленка [1], С. Стельмаха [2], С. Посохова [3], О. Тарасенко [4], Н. Шип [5], О. Іванова [6], М. Круляк [7] тощо.

Мета. Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу залучених до дослідження джерел, оперуючи новітніми принципами та методами науково-історичного пізнання, дослідити механізми становлення та профіль гуманітарної освіти у загальному соціально-історичному портреті суспільства XIX – поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Звернення до історичного минулого, конкретно до становлення та розвитку гуманітарної освіти у XIX – на початку XX ст. дає змогу оцінити як її наступність, взаємозв'язок гуманітарної, природничої й технічної освіти, так і шляхи інтеграції сучасної освітньої системи України в європейський та світовий освітній простір, по-новому осягнути роль гуманітарної освіти в цивілізаційному прогресі українського суспільства.

У теоретико-методологічному плані становлення гуманітарної освіти пов'язано з розвитком нового етапу української цивілізації, що розвивалася в Російській імперії всупереч її загальних теоретичних доктрин. Саме в XIX ст. вона отримала могутню зброю у вигляді націоналізму, що «заявив про себе у світовому масштабі, як засіб звільнення поневолених етносів» [8, 299]. Становлення гуманітарної освіти пов'язано з розвитком національної свідомості та соціально-політичних течій. У гуманітарній освіті відображені усі основні філософські ідеї XIX ст., у тому числі соціалістичні.

Саме гуманітарна освіта як окремий агент впливу дає змогу глибше проникнути у сутність історичних процесів другої половини XIX ст. Це час ґрунтовних змін у суспільстві, період формування неспинного зростання ролі міст. На тлі цих перетворень гуманітарна освіта в певному сенсі видозмінюється, отримує принципово новий зміст. Розвиток міст у руслі загального промислового перевороту дає відправну точку для формування нового, потужного прошарку міської інтелігенції та освіченої буржуазії, прогресивного дворянства. У плині історичних подій гуманітарних соціально-економічних відносин, промислового перевороту, гуманітарна освіта постає як окремий концепт, соціокультурний феномен, у функціонуванні якого водночас беруть участь кілька протилежних тенденцій: наступальна асиміляційна політика царату, використання гуманітарної освіти як фактора ідеологічного впливу на суспільство; виникнення сприятливих умов для піднесення національної свідомості на історичному підґрунті («Весна народів» 1848; польські повстання 1830 р.); наростання соціальної кризи в суспільстві; вплив потужних європейських освітянських тенденцій. Принципово важливим є розгляд гуманітарної освіти як окремого соціокультурного феномена, одного з чинників формування соціально-історичних умов становлення національної свідомості.

Саме у XIX ст. профіль гуманітарної освіти в загальному соціально-історичному портреті суспільства остаточно викристалізовується з низки історичних процесів, що крок за кроком вело до виокремлення її соціальної функції. Витоки цих процесів можна відшукати ще у церковних братствах XVI-XVII ст. Адже незаперечна роль цих осередків у збереженні та розвитку української культури в основі своєї ґрунтувалася на дисциплінах гуманітарного циклу. Саме дисципліни цього компоненту дозволили Україні не лишитися осторонь загальноєвропейських тенденцій, принести на терени Батьківщини ренесансний гуманізм, а згодом і засади реформації та просвітництва. Саме з традицій братств розпочалося поширення гуманітарних знань як відбитку генетичної пам'яті народу. Стрімкі зміни XIX ст. розвинули цю тенденцію, і перетворили питомі риси гуманітарних знань у визначальну якість гуманітарної освіти. Її вплив на зростання національної свідомості українського суспільства став незаперечним. Народницький рух, зростання інтересу до історичної, етнографічної, фольклорної спадщини народу, розвиток мови та літератури, формування політичної культури народу, усе це незаперечно, належить до царини гуманітарних знань. Принципово важливим є розгляд гуманітарної освіти як окремого соціокультурного феномена, одного з чинників формування соціально-історичних умов становлення національної свідомості.

Історія вищої освіти в Україні, та гуманітарної зокрема, яка свого часу була однією з найбільш освічених країн Європи, бере свій початок від Острозької Академії, яка існувала ще наприкінці XVI ст. та Києво-Могилянської Академії, що була створена на базі Колегії в 1694 р. Нагадаємо, що у Львові в 1661 р. був заснований перший в українських землях університет. Згадані навчальні заклади відігравали роль культурних та наукових центрів не тільки на терені України, але й загалом Східної Європи, в тому числі й Росії. Після втрати автономії у другій половині XVIII ст. централістська політика царизму, остаточно зруйнувала вікові національні традиції буття українського народу, в тому числі й у сфері освіти, на яку покладалось завдання бути рупором русифікації та денаціоналізації. Тоді ж остаточно була похована ініціатива прогресивних українських громадсько-політичних кіл заснувати вищі навчальні заклади в Києві, Батурині, Переяславі, через що молоді люди були вимушені отримувати вищу освіту за кордоном, а згодом і в Москві [9, 171].

Потреба Російської імперії у високоосвічених кадрах призвела на початку XIX ст. до відновлення системи вищої освіти в українських землях, а у другій половині XIX ст. – уже до її реформування. Царський уряд не був зацікавлений у підготовці фахівців із широким

світоглядом у національній провінції, якою стала Україна після втрати автономності в другій половині XVIII ст. русифікаторська політика мала серйозні негативні наслідки, які позначилися, не лише на стані освіти в Україні, а й на загальному рівні грамотності.

Порівняно високий рівень освіченості в Україні був пов'язаний, з одного боку, з давніми культурними традиціями в галузі освіти. З іншого – існуванням досить розгалуженої, як на той час, мережі навчальних закладів. Та все ж економічний прогрес другої половини XIX ст. вимагав більш високого рівня освіти населення, висококваліфікованих фахівців у різних галузях знань, нових наукових розробок, що не могло не вплинути на стан освіти та науки Наддніпрянської України. Розширилася мережа початкових шкіл, середніх і вищих навчальних закладів. Проте це не могло задовольнити потреби суспільства в освічених людях. Більшість країн Заходу на той час забезпечили своїм громадянам загальну початкову освіту та досягли зниження рівня неписьменності. В Україні ситуація виглядала інакше. Наприкінці XIX ст. лише 20 % населення Наддніпрянщини уміло читати, що було менше, ніж в центральній Росії та ніж у добу Гетьманщини, що свідчить про освітній регрес. Тому в цей час досить актуальним стало питання про реформування вищої освіти та гуманітарної зокрема.

З початком реформ, які проводилися в Росії за західноєвропейським зразком, у 1802 р. створюються вісім міністерств, серед яких для «виховання юнацтва та поширення науки» створене Міністерство народної освіти. Першим та другим міністром стали відомі вихідці з України – граф П. Завадовський та син колишнього гетьмана А. Розумовський.

Із самого початку перед вищою освітою постали серйозні проблеми, які стримували її розвиток. Крім слабкої матеріальної бази, відсутності необхідної кількості педагогічних кадрів та проведення суцільної русифікації, наражалася на пряму протидію вона наражалася в «закутках імперії», де існували досить згуртовані національні осередки, як, зокрема, польська опозиція в Царстві Польському та в Україні. Суттєвою проблемою для уряду була відсутність необхідного контингенту студентів. З одного боку вихованці середніх навчальних та приватних закладів (це стосується початку XIX ст.) були за рівнем загальної освіти не готові до прийняття університетського курсу, що вимагало введення на кілька років підготовчих курсів. З іншого – це була ситуація, відома ще з часів петровських реформ, – небажання дворянської молоді, як відомо, основи самодержавства, залучатися до вищої освіти. Тому уряд, виходячи з великої потреби у фахівцях, був змушений вдатися до введення службових привілеїв та казенних стипендій, які мали привернути увагу до університетів вихідців із дворян. Пізніше такі заходи заохочення постійно розвивалися. Але, незважаючи на введення в 1804 р. значних пільг для випускників університетів, яким згідно з Табелем про ранги присвоювався чин XIV класу, дітей дворянства і надалі було важко залучити до університетської освіти. Цей фактор змушував погодитися на широке залучення до неї слухачів із духовенства та різночинців.

Наздоганяючи освічену Європу та розв'язуючи проблему з українськими необхідними державі кваліфікованими кадрами, уряд, вирішуючи свої стратегічні плани щодо зміцнення російських імперських впливів у регіоні, був змушений на початку XIX ст. розгорнути в Україні значне освітянське будівництво, надаючи особливої ваги розвитку університетської освіти.

До початку 40-х рр. XIX ст. на терені України було утворено три навчальні округи, що зберігалися до 1917 р. Харківський округ (створений 1803 р.) включав Харківську, Воронежську, Курську, Пензенську, Тамбовську губернії та область Війська Донського. До Київського (створений 1832 р.) входили Київська, Волинська, Подільська, Полтавська та Чернігівська губернії. До Одеського (створений 1832 р.) – Катеринославська, Таврійська, Херсонська та Бессарабська губернії [10, 36]. Останній навчальний округ включав не лише регіон із досить значною специфікою та національною різнобарвністю, а й претендував на статус «особливого». Микола І наклав щодо цього власноручну резолюцію: «Мені край сей доволі відомий, *він російський*» (виділено за оригіналом – Авт.) [11, 184]. В організаційному плані на чолі кожного округу, стояв університет. Місцевий контроль за навчальними закладами проводили попечителі навчальних округів, які безпосередньо підпорядковувались міністру освіти.

До вищих гуманітарних закладів освіти XIX – початку XX ст. ми відносимо класичні університети в Харкові, Києві, Одесі, Київську духовну академію, Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька та Вищі жіночі курси в Києві, Харкові й Одесі. До розгляду ми не беремо матеріал, пов'язаний з вищою гуманітарною освітою в Західній

Україні, яка безумовно впливала на процеси в Наддніпрянській Україні, але перебуваючи на той час у складі конституційної Австро-Угорщини, мала свою специфіку, що потребує окремого розгляду.

Стосовно приналежності класичних університетів до гуманітарної освіти, хочемо наголосити, що з виникненням університетів головним їх напрямом освітньої діяльності була гуманітарна освіта. Класичні університети здійснювали тоді та здійснюють нині підготовку фахівців із різних галузей науки і в першу чергу гуманітарних. Звертаючись до витоків університетської освіти зауважуємо, що перші університети в українських землях мали, здебільшого, гуманітарні факультети: Харківський – два гуманітарні: історико-філологічний та юридичний. Київський університет при відкритті мав лише один факультет – філософський, а згодом було відкрито юридичний та медичний факультети. Одеський університет мав історико-філологічний та юридичний факультети.

Незважаючи на обмежувальні дії самодержавства, характерним явищем для пореформеної Росії став процес досить високого за темпами розвитку вищої школи, в центрі якої і надалі залишалися університети. Поряд із відкриттям нових та розширенням уже існуючих навчальних закладів швидко зростала чисельність університетів, яка, лише за період 1884–1907 рр. збільшилася в Росії утричі, досягнувши межі 35 тис. осіб [12, 77].

Подібні процеси відбувалися і в Україні, де протягом досліджуваного періоду кількість студентів, які навчалися в трьох університетах, складала близько четвертої частини від загальноросійських показників.

У 1805 р. відкривається перший в українських землях університет на Слобожанщині – у Харкові. Заснування університету в Харкові було пов'язане з діяльністю В. Н. Каразіна та його однодумців. Ідею Каразіна підтримала й збрала потрібні кошти широка українська громадськість – дворянство та міщанство Харківської та суміжних губерній. Це був перший прецедент громадського втручання у справу розвитку вищої школи в країні. Куратором університету було призначено графа Северина Потоцького, а першим ректором – філолога І. Рижського. Ці ж відомі люди Слобожанщини в 1802 р. заснували бібліотеку та ботанічний сад. Урочисте відкриття університету відбулося 29 січня 1805 р. Університет розмістився в будинку, який належав харківському губернатору. У перший 1805/06 навчальний рік до університету було зараховано 55 студентів, яких навчали 25 викладачів [13, 170–171]. У XIX – на початку XX ст. Харківський університет мав чотири факультети: історико-філологічний, юридичний, медичний і фізико-математичний. Заклад швидко став важливим центром із підготовки фахівців для практичної педагогічної та науково-дослідницької діяльності в Російській імперії. Загальна кількість його вихованців у дореволюційний період перевищила 15 тисяч осіб. На початку XX ст. за кількістю студентів і професорсько-викладацького складу він перебував на четвертому місці в імперії.

Питання про відкриття університету в Києві наштовхувалось на рішучу протидію з боку польських реваншистських сил, які не бажали втратити традиційні впливи на Правобережній Україні, вважаючи цей регіон законною територією «польської школи», що розтягнуло розв'язання проблеми на кілька десятиліть. Лише після придушення польського повстання 1830 р. і закриття у наступні роки Варшавського та Віленського університетів, Кременецького ліцею, відкриття в Південно-західному краї російського університету набуло для уряду великого політичного звучання. Відкритий у 1834 р. Київський університет св. Володимира за намірами уряду мав остаточно «придушити дух окремої польської національності та злити її з загальним російським духом» [14, 799] і, таким чином, виконував функції форпосту для поширення російської освітньої системи в західних губерніях. Непевне становище царської адміністрації в національних окраїнах примушувало тримати Київський університет на особливому рахунку, тим більше, що, незважаючи на відповідні заходи влади по посиленню російської присутності основна маса студентів була українського та польського походження. 8 листопада 1833 р. з'явився указ царя Миколи I про відкриття в Києві «Імператорського університета св. Володимира». 15 липня 1834 р. Київський університет прийняв на навчання перших 62 студенти. Університет тоді мав лише один факультет – філософський, до складу якого входили історико-філологічне та фізико-математичне відділення. У 1835 р. відкрито юридичний, а у 1841 р. – медичний факультети. У такому складі університет працював до 1917 р. [15, 88].

Першим ректором університету став професор Московського університету М.О. Максимович – видатний вчений, історик, фольклорист і мовознавець, близький друг М. В. Гоголя і Т. Г. Шевченка. У 1837-1842 рр. був споруджений будинок університету за проектом відомого професора архітектури Петербурзької Академії мистецтв В. І. Беретті в стилі російського класицизму. Ще з середини ХІХ ст. університет став одним із осередків гуманітарної науки і передової громадської думки в Україні. Тут навчалися члени Кирило-Мефодіївського товариства – В. Білозерський, Г. Андрузький. Т. Шевченко працював у 1845-1847 рр. в Археографічній комісії при університеті. До 1917 р. університет підготував близько 20 тисяч спеціалістів [15, 91].

Лише в 1864 р., виходячи з гострої потреби у спеціалістах, а також із зовнішньополітичних міркувань (поширення російського впливу на народи Балканського півострова), було прийнято рішення про заснування в Одесі Новоросійського університету на базі Рішельєвського ліцею. Однак на заваді йому стала не лише проблема фінансування, але й суттєвіша причина, висловлена свого часу черговим міністром освіти: «...далекоглядність уряду вимагає ні в якому разі не створювати нових університетів у великих містах, де всякий нагляд за студентами незрівняно важчий і де вони перебувають під впливом дуже ненадійної частини населення» [16, 11].

Про Новоросійський університет одесити кажуть: «Університет – рідний син Одеси». Дослідник Георгій Рябий пише про заснування Новоросійського університету: «Перші камені в його фундамент заклали батьки-засновники міста: граф Ланжерон у 1817 р. відкрив попередника університету – перший в Одесі та другий у Росії ліцей, а граф Рішельє подарував ліцею своє ім'я та бібліотеку. Співвітчизник провідних європейських університетів, Рішельє чудово розумів, що центри вищої освіти формуються навколо найбільших книжкових сховищ. «Бібліотека – це інвестиція в майбутнє», – вирішив він. З Рішельє погодилися граф Воронцов, граф Строганов, хірург Пирогов, професор Ярошенко та сотні відомих одеситів. Так ділитися особистими книжковими колекціями з бібліотекою стало доброю одеською традицією.

До моменту відкриття Імператорського Новоросійського університету в бібліотеці нараховувалося 28 500 одиниць зберігання. У її фондах унікальні стародавні видання ХV-ХVІІІ ст., близько 9 000 рідкісних і коштовних книг» [16, 12].

Перший дзвоник (перший удар дзвону університетської церкви) для студентів історико-філологічного, юридичного та фізико-математичного факультетів Імператорського Новоросійського університету пролунав 13 травня 1865 року. На заняттях пліч-о-пліч зі студентами-дворянами сиділи діти торговців, міщан і селян. Поруч із росіянами й українцями вчилися вірмени, євреї, грузини, поляки, молдавани, греки, болгар. На перший курс у 1865 році вступили 175 абітурієнтів. Студентські гімнастерки носили виключно юнаки. Але в 1911 р. Імператорський Новоросійський університет прийняв на перший курс і студенток. Керівництво вишу зазначало: «Присутність жінок сприяє пом'якшенню студентського середовища...» [16, 46]. Одеський університет відіграв вагому роль у суспільному житті міста та регіону. Значне місце в навчальній роботі університету займали навчально-допоміжні установи: Пироговські бібліотеки для викладачів і студентів, Палеонтологічний та Зоологічний музеї, Астрономічна обсерваторія, Ботанічний сад, Гідробіологічна станція, лабораторії та кабінети. Активно діяли Новоросійське товариство природознавців, Історико-філологічне товариство при ІНУ та Одеське бібліографічне товариство, члени яких брали участь в організації та проведенні вітчизняних і зарубіжних наукових з'їздів. У перші роки обличчя університету визначали вчені, які згодом стали «золотим надбанням» світової науки: майбутній лауреат Нобелівської премії мікробіолог І.І. Мечников, математик О.Ляпунов, фізик Ф. Шведов, фізіолог І. Сеченов, офтальмолог В. Філатов, історик Ф. Успенський, славіст В. Григорович.

Вагомою складовою частиною системи гуманітарної освіти Наддніпрянської України були Вищі жіночі курси, які діяли відповідно до державного законодавства Російської імперії в галузі вищої освіти. Питання доступу жіноцтва до вищої освіти в Наддніпрянській Україні стало активно обговорюватися наприкінці 50-х – початку 60-х рр. ХІХ ст. Розглянувши справу про допуск жінок щодо відвідування університетів, міністерство освіти визнало її досить непростою і вирішило залучити до обговорення цього питання професорські ради університетів. Розглянувши питання про допуск жінок до університетів на засіданні від

24 жовтня 1861 р., Рада юридичного факультету Київського університету від 28 жовтня 1861 р. дала позитивну відповідь.

Новий університетський статут від 18 червня 1863 р. заборонив відвідувати жінкам університетські лекційні курси. Циркуляром від 20 липня 1863 року, розісланим міністерством народної освіти всім кураторам шкільних округів, заборонялося давати дозвіл «особам жіночої статі відвідувати університетські лекції» [17, 67].

Урядові нормативно-правові акти, університетські статути з їхніми заборонами, звичайно, не змогли перешкодити жінкам реалізовувати своє право здобувати вищу освіту, які не тільки вбачали в цьому шлях до рівноправ'я, а й вважали право на освіту своїм природним і невід'ємним правом. Жінки, не маючи змоги отримати освіту в межах Російської імперії, змушені були здобувати її в західноєвропейських університетах – Хельсінкі, Парижі, Цюриху.

Одним із відомих центрів гуманітарної освіти в Україні другої половини XIX – початку XX ст. був Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині, покликаний проводити всебічну підготовку вчителів для середніх навчальних закладів. Ніжинський історико-філологічний інститут заснований у 1805 р. на кошти братів Олександра та Іллі Безбородьків як Гімназія вищих наук зі статусом вищого навчального закладу університетського типу з метою дати малоросійським дворянам «вигідність при вихованні їх дітей в благочестивих правилах, набути знання в мовах і загальних науках» [18, 86-87]. Гімназія вищих наук, була заснована в м. Ніжині за зразком тодішніх університетів згідно з указом російського імператора Олександра I від 29 липня 1805 р. «О заведении в Нежине Гимназии высших наук князя Безбородько».

1820 р. у Ніжині було відкрито Гімназію Вищих Наук, яку з 1875 р. перетворено в історико-філологічний інститут, перший педагогічний навчальний заклад в Україні. Ніжинський інститут підпорядковувався попечителю Київського навчального округу. Контингент студентів інституту був невеликим – спочатку 100, а в наступні роки 40–42 студенти. За 1875–1900 рр. він випустив 321 учителя. Інститут утримувався на кошти державного казначейства (70–75 тис. руб. у рік) і асигнування засновників ліцею (14,2 тис. руб. у рік) [19, 66-68].

Завдяки науковому доробку талановитих вчених філологів-славістів, елліністів, латиністів, істориків, філософів, психологів та педагогів тут було створено філологічну, історико-славістичну, класичну школи, відомі далеко за межами України і Росії. За роки існування інституту було підготовлено 632 спеціалісти.

Щодо витоків духовної освіти, то у Наддніпрянській Україні православна духовна освіта бере початок від Києво-братської школи, що злилася із Лаврською (1632), утворивши Колегію (згодом стала Академією), яку названо Могилянською на честь її фундатора Петра Могили.

Київська духовна академія почала функціонувати 28 вересня 1819 р. на базі Києво-Могилянської академії. Метою її створення був розвиток богословської науки, підготовка служителів Церкви й викладачів для духовних семінарій. Закрили академію в 1817 р. КДА до юридичної (1919 р.) і фактичної (1924 р.) ліквідації діяла на підставі загальноросійських статутів духовних академії 1814, 1869, 1884, 1910 років зі змінами в регламентації внутрішнього розпорядку, системи управління, кількості навчальних дисциплін та ін., що були внесені до них у 1904, 1907, 1911, 1917 роках. У 1906–1909 рр. академія керувалася «Тимчасовими правилами», а з 1918 р. – Тимчасовим статутом, ухваленим Радою міністрів Української Держави й затвердженим гетьманом П. Скоропадським. КДА не втрачала свого науково-освітнього значення, перебуваючи, як і світські вищі навчальні заклади, у вирі тогочасних соціально-економічних, політичних і культурних подій.

За даними перепису 1880 р. із 8 університетів, які функціонували на території Російської імперії (Санкт-Петербурзький, Московський, Харківський, Новоросійський, Казанський, Київський св. Володимира, Дерптський, Варшавський), три діяли в Україні (38 %) і мали переважно гуманітарне спрямування. У них навчалася 2049 студентів (всього ж студентів російських університетів на 20 березня 1880 р. було 8193) [20, 8].

Із XX ст. відбувається бурхливий розвиток недержавного сектора вищої освіти. Аналіз історії виникнення вищих навчальних закладів в Україні дає підстави стверджувати, що наприкінці XIX ст. в Україні склалася повна мережа вищих навчальних закладів і гуманітарних зокрема. В історичній літературі існують різні критерії класифікації вищих

навчальних закладів за їх структурою. З наукової точки зору аргументованим видається підхід О.Є. Іванова, який поділяє вищу школу на державний і приватний сектори, а також розглядає її як систему гуманітарних і професійно-технічних закладів).

Отже, структура вищої гуманітарної освіти, що існувала в Україні на зламі століть, дає можливість стверджувати, що вона складалася з університетів, вищих педагогічних навчальних закладів, вищих жіночих курсів та вищої духовної освіти.

За своїм юридичним статусом вони були регіональними підрозділами центральних державних закладів, яким відомчо підпорядковувалися (міністерства, головні управління, Святійший Синод, канцелярія закладів імператриці Марії Федорівни тощо).

Діяльність викладацького та студентського складу регулювалася відомчим регламентом. Викладачі рахувалися на державній службі, мали права, відповідні класному чину й ступеню. Випускники також отримували право на класний чин, місце на державній службі.

До системи вищої освіти, окрім державних навчальних закладів, входили й неурядові, які створювалися за ініціативою інтелігенції та на кошти торгово-промислових кіл. За своїм статусом це були приватні вищі навчальні заклади, діяльність яких регламентувалася спеціальним законодавством про приватні навчальні заклади.

Щодо України, то за станом на 1907 р. на її теренах діяло 9 державних закладів вищої освіти (із них три університети, п'ять вищих спеціальних навчальних закладів, Духовна Академія), підпорядкованих Міністерству народної освіти, Міністерству торгівлі та промисловості, Св. Синоду та 10 (заснованих в 1905-1907 рр.) громадських і приватних вищів – курсів із університетською програмою, педагогічного, медичного та комерційно-господарського напрямків. Вони були переважно жіночими й розташовувалися у великих наукових центрах – Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Ніжині. Найбільшими з них були громадські Київські вищі жіночі курси (понад 2,2 тис. слухачок в 1908/1909 н.р.). Якщо за офіційними даними на 1.01.1904 р. у вищих навчальних закладах України навчалось 7892 студенти, то вже до 1907 р. з швидким розвитком державної, громадської та приватної вищої школи їх нараховувалося понад 20 тисяч. Незважаючи на це, український регіон і надалі продовжував гостро потребувати кваліфікованих кадрів [21, 262].

Висновок. Таким чином, на початку ХХ ст. в Україні склалася система вищої освіти, до якої поряд з університетами, духовними та військовими входили вищі спеціальні навчальні заклади технічного, комерційного, медичного, педагогічного, сільськогосподарського спрямування. Серед цих вищів вагоме місце займали гуманітарні вищі навчальні заклади. За період 1897–1907 рр. у країні були найбільші темпи розвитку галузі вищої освіти, що характеризується як збільшенням кількості вищів, так і чисельності студентського контингенту.

Список використаної літератури

1. Самойленко Г., Самойленко О. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2005. 420 с.
2. Стельмах С. П. Розвиток історичної науки на Україні другої половини ХІХ ст. К., 1997. 176 с.
3. Посохов С. І. Університети Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в публіцистиці та історіографії : дис. ... д-ра істор. наук : 07.00.06. Дніпропетровськ, 2006. 477 с.
4. Тарасенко О. О. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті в 1834-1884 рр. К., 1995. 276 с.
5. Шип Н. А. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1818–1919). К. : Фенікс, 2010. 436 с.
6. Иванов А. Е. Высшая школа России в конце ХІХ – начале ХХ в. Москва: Институт истории СССР АН СССР, 1991. 392 с.
7. Кругляк М. Е. Життя та побут студентства підросійської України ІІ пол. ХІХ – поч. ХХ ст.: Дис... канд. іст. наук. К., 2010. 301 с.
8. Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. Цивілізаційна історія України. Нариси. К. : ТОВ УВПК ЕксОб, 2006. 631с.
9. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Репринтне відтворення видання 1918 року. К: «Абрис», 1991. 272 с.
10. Левицька Н. М. Вища гуманітарна освіта Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : монографія. К. : НУХТ, 2012. 392 с.
11. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802–1902. СПб., 1902. 785 с.
12. Рашин А. Г. Грамотность и народное образование в России в ХІХ и начале ХХ в. *Исторические записки*. 1951. № 37.

13. Харьковский университет в 40-х годах (Воспоминания Де-Пуле). *Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников*. Вып. первый. Университеты эпохи шестидесятых годов / за ред. И. М. Соловьева. СПб.: Энергия, 1914. С. 170–171.
14. Милуков П. Университеты в России. *Энциклопедический словарь* / издатели: Ф. Л. Брокгауз, И. А. Ефрон. СПб.: Тип-я АО Брокгауз - Ефрон, 1902. Т.68. С.799.
15. Высшее образование в России (очерк истории до 1917 года). / под ред. проф. Кинелева В.Г. Москва: НИИ ВО, 1995. 343 с.
16. Історія Одеського університету за 100 років. К. : Вид-во Київського університету, 1968. 423 с.
17. Сравнительная таблица Уставов Университетов 1884, 1863, 1835 и 1804 гг. СПб., 1901. С. 67.
18. Лист Д. І. Багалія до О. Д. та Н. Д. Багалій (Харків, 2 жовтня 1907 р.). *Наукові записки кафедри українознавства Харківського університету*. Вип.1. Х. : Вид-во «Основа» при Харк-у ун-ті, 1994. С.86–87.
19. Высочайше утвержденные Устав и Штат Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине, представленные правительствующему Сенату Министерством народного просвещения 23-го апреля. *Журн. Мин-ва нар. просв.* 1875. Июль. С.66–68.
20. Университеты и средние учебные заведения в 50-и губерниях Европейской России и 10-ти Привислянских по переписи 20-го марта 1880 года. СПб. : Центрстатком МВД, 1888. 451 с.
21. Ежегодник России. 1906 г. (год третий). СПб. : Тип. Т-ва Андерсона и Лойцянского, 1907. 370 с.

References

1. Samoilenko, G. & Samoilenko, O. (2005). *Nizhyn Higher School: history pages*. Nizhyn. (in Ukr.)
2. Stelmakh, S. P. (1997). *Development of historical science in Ukraine in the second half of the XIX century*. Kyiv. (in Ukr.)
3. Posokhov, S. I. (2006). *Universities of the Russian Empire in the second half of the XIX – early XX centuries in journalism and historiography* : dissertation ... Doctor of Historical Sciences : 07.00.06. Dnipropetrovsk. (in Ukr.)
4. Tarasenko, O. O. (1995). *Formation and development of historical education and science at the University of Kiev in 1834–1884*. Kyiv. (in Ukr.)
5. Shyp, N. A. (2010). *Kyiv Theological Academy in the cultural and educational space of Ukraine (1818–1919)*. Kyiv : Phoenix. (in Ukr.)
6. Ivanov, A. E. (1991). *Higher School of Russia in the late 19th – early 20th centuries*. Moscow : Institute of History of the USSR, Academy of Sciences of the USSR. (in Russ.)
7. Kruglyak, M. E. (2010). *Life and everyday life of students of sub-Russian Ukraine in the second half of XIX – early XX century* : dissertation ... Candidate of Historical Sciences. Kyiv. (in Ukr.)
8. Gorelov, M. E., Motsya, O. P. & Rafalsky, O. O. (2006). *Civilizational history of Ukraine. Sketches*. Kyiv : TOV UVPK EksOb. (in Ukr.)
9. Ogienko, I. (1991). *Ukrainian culture. A brief history of the cultural life of the Ukrainian people. Reprint edition of 1918*. Kyiv : “Abrys”. (in Ukr.)
10. Levytska, N. M. (2012). *Higher humanitarian education of Dnieper Ukraine (the second half of the XIX – early XX century)* : monography. Kyiv : National University of Food Technology. (in Ukr.)
11. Rozhdestvensky, S. V. (1902). *Historical overview of the activities of the Ministry of Public Education. 1802–1902*. St. Petersburg. (in Russ.)
12. Rashyn, A. G. (1951). Literacy and public education in Russia in the 19th and early 20th centuries. *Ystorycheskye zapysky (Historical notes)*, 37, 77. (in Russ.)
13. Kharkiv University in the 1940s (Memoirs of De-Poulet) (1914). Ed. Solovyov, I. M. *Russian universities in their statutes and memoirs of contemporaries. First release. Universities of the Sixties*. St. Petersburg : Energy. (in Russ.)
14. Milyukov, P. (1902). Universities in Russia. *Encyclopedic dictionary* (Publishers: F. L. Brockhaus, I. A. Efron). Vol. 68. St. Petersburg : Тип-я АО Брокгауз – Ефрон. (in Russ.)
15. *Higher education in Russia (history sketch before 1917)*. (1995) Ed. prof. V. G. Kinelev. Moscow : NYY VO. (in Russ.)
16. *History of Odessa University for 100 years*. (1968) Kyiv : Publishing House of Kyiv University. (in Ukr.)
17. *Comparative table of University Statutes 1884, 1863, 1835 and 1804*. (1901) St. Petersburg. (in Russ.)
18. Letter D. I. Bagalyi to O. D. and N. D. Bagalyi (Kharkiv, October 2, 1907). (1994) *Naukovi zapysky kafedry ukrainoznavstva Kharkivskoho universytetu (Scientific notes of the Department of Ukrainian Studies of Kharkiv University)*, 1, 86–87. Kharkiv : Publishing house “Osnova”. (in Ukr.)
19. The highest approved Charter and Staff of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nizhyn, submitted to the Governing Senate by the Ministry of Public Education on 23 April. (1875) *ZHurnal Ministerstva narodnogo prosvesh'eniya (Journal of the Ministry of Public Education)*, July, 66–68. (in Russ.)

20. *Universities and secondary educational institutions in 50 provinces of European Russia and 10 Vistula counties according to the census on March 20, 1880.* (1888) St. Petersburg : Ed. Center Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs. (in Russ.)
21. *Russia Yearbook. 1906. (the third year).* (1907) St. Petersburg : Printing house of the Anderson and Loytsyansky Partnership. (in Russ.)

LEVYTSKA Nadiia, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Humanitarian Disciplines of National University of Food Technology
e-mail: nadejda_ist@ukr.net

THE PROFILE OF HUMANITARIAN EDUCATION IN THE GENERAL SOCIO-HISTORICAL PORTRAIT OF SOCIETY (XIX - EARLY XX CENTURY)

Abstract. *The article analyzes the historical process of formation higher humanitarian education as the the realm of educational space, the main trends of its development in the course of historical events, features of their manifestation in the universities of Ukraine and the role of humanitarian education as a separate factor influencing the socio-political, cultural-educational and national-spiritual life of Ukrainian society in the XIX - early XX centuries.*

Introduction. *Education and society form a single functional system. Education is affected by any problems that society faces. Humanitarian education is meant to teach young people to think theoretically and comprehensively, to work on their own professional and intellectual self-improvement. It is an effective means by which values are formed and knowledge is acquired, which provides young people with an effective life.*

Purpose. *The purpose of the article is to study the mechanisms of formation and profile of humanitarian education in the general socio-historical portrait of the society of the XIX - early XX centuries, based on the analysis of sources involved in the study, using the latest principles and methods of scientific and historical knowledge.*

Methods. *Methods of historicism, objectivism, generalized inference, as well as problem-thematic and chronological methods of scientific research are used.*

Results. *As a result of the research it is substantiated that humanitarian education as a separate agent of influence that allows to penetrate deeper into the essence of the historical processes of the XIX - early XX centuries. This is a time of fundamental changes in society, a period of formation of continuous growth of the role of cities. Against the background of these transformations, humanitarian education is changing, gaining a fundamentally new meaning.*

In the XIX century the humanitarian education in the general socio-historical portrait of society is finally separated from a number of historical processes, which step by step led to the separation of its social function. Exactly from the traditions of church fraternities of XVI-XVII centuries the spread of humanitarian knowledge as an imprint of the genetic memory of the people began. Rapid changes of the XIX century developed this trend and turned the specific features of humanitarian knowledge into the defining quality of humanitarian education. Its influence on the growth of the national consciousness of Ukrainian society has become indisputable.

The structure of higher humanitarian education, which existed in Ukraine at the turn of the century, consisted of universities, higher pedagogical educational institutions, higher women's courses and higher theological education. Higher humanitarian educational institutions of the XIX - early XX centuries include classical universities in Kharkiv, Kyiv, Odesa, the Kyiv Theological Academy, the Nizhyn Historical and Philological Institute of knyaz Bezborodko, and the Higher women's Courses in Kyiv, Kharkiv, and Odesa.

Conclusion. *Thus, at the beginning of the XX century in Ukraine there was a system of higher education, which included: universities, theological and military higher educational institutions, as well as higher special educational institutions of technical, commercial, medical, pedagogical and agricultural direction. Among these higher educational institutions, humanitarian institutions occupied an important place. During the period 1897–1907, the country had the highest rates of development in the field of higher education, which is characterized by increasing the number of higher educational institutions and the number of students.*

Keywords: *humanities education, university, professor, associate professor, student, socio-historical portrait, tsar.*

Одержано редакцією 24.11.2022

Прийнято до публікації 12.12.2022